

Marin BUOVAC

POSTANAK I RAZVOJ NAUMAHIJA NA PROSTORU RIMSKOG CARSTVA

UDK 904:725.826>:796.8>"00/02"

Izvorni znanstveni rad

Priljeno: 17.05.2012.

Odobreno: 23.08.2012.

Marin Buovac

Arheološki muzej Zadar

Trg opatice Čike 1

23000 Zadar, Hrvatska

e-mail: marin.buovac@zd.t-com.hr

U ovom radu autor je kronološki i topografski klasificirao fenomen antičkih naumahija s posebnim osvrtom na njihovu pojavu i razvoj kroz stoljeća. Posebnu pozornost zaslužuju naumahije priređivane u sklopu rimskih amfiteatara. Autor također razmatra njihovu mogućnost priređivanja i održavanja na širem prostoru istočnojadranske obale. Interdisciplinarnim pristupom potkrepljuje svoje zaključke povijesnim izvorima, natpisnom građom, arheološkim ostacima, numizmatičkom građom, toponomašičkim survivalima, rekonstrukcijama, arhivskim, kartografskim i drugim vrstama podataka.

Ključne riječi: naumahija, igre, amfiteatar, teatar, Kolosej, gladijatori, vodovod, brodovi, Rim, rimski carevi

Već od najranijih vremena postojala je potreba za opstojnost čovjeka i na morskim prostranstvima, stoga već rani prikazi raznolikih plovila svjedoče o stoljetnoj pomorskoj tradiciji pojedinih naroda.¹ Osobito su u tom pogledu signifikantne scene pomorskih okršaja uzrokovane dodirima različitih kultura i civilizacija, koje pojedini autori povezuju s pojavom naumahija (grč. ναυμαχία, lat. naumachia, navalia proelia). U tom kontekstu ilustrativan primjer predstavlja situla iz Nezakcija, na kojoj prema nekim autorima imamo ovjekovječen prikaz naumahije.²

Termin „naumahija” u užem smislu označava reprodukcije povijesnih pomorskih okršaja koji su se priređivali u javnim građevinama prenamijenjenim za zabavu (teatar, amfiteatar, cirk ili Saepta Julia) ili na prethodno iskopanim površinama uz mogućnost naplavlivanja (rijeke, jezera, vodovod). Radi povijesne točnosti scenografski dotjerane naumahije priređivale su se u originalnom odijelu, naoružanju i opremi.³ Dotičnim terminom se osim same pomorske bitke označava i prostor održavanja, odnosno, postojeća infrastruktura ili pak umjetni bazen koji se specijalno za tu prigodu iskapao.⁴

¹ Ovom prigodom htio bih se najiskrenije zahvaliti profesorima Mithadu Kozličiću, Siniši Biliću-Dujmušiću i Lucijani Šešelju sa Sveučilišta u Zadru, Odjel za povijest, na susretljivosti, savjetu i nesebičnoj pomoći prilikom izrade ovoga rada. Također se zahvaljujem kolegi Ronaldu Bockiusu iz Römisch-Germanisches Zentralmuseum u Mainz (Njemačka), na ustupljenim materijalima i literaturi. Posebnu zahvalnost dugujem ravnatelju Arheološkog muzeja Zadar, Smiljani Gluševiću, kao i kolegici Korneliji Appio Giunio na sveprisutnoj pomoći i kolegijalnosti.

² MIHOVILIĆ K., 2005.

³ MLAKAR Š., 1957, 14.

⁴ BAKER A., 2002, 89.

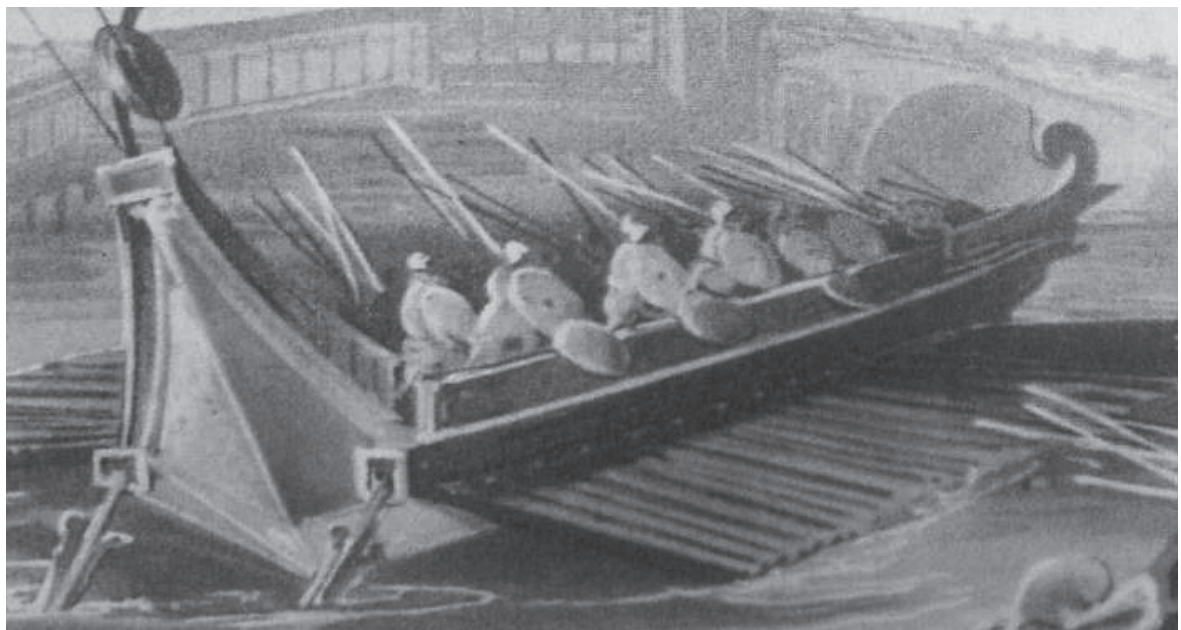
Slika 1. Prikaz vodom naplavljene arene na primjeru flavijevskog amfiteatra u Rimu.

Osim što su naumahije predstavljale masovnu manifestaciju za potrebe zabave rimskog svijeta, također fungiraju kao spektakularan vid egzekucije već na smrt osuđenih prijestupnika. Sudionici dotičnih spektakla (naumachiarai), podijeljeni u neprijateljske trupe, aktivno su se borili do zadnje kapi krvi, pretvarajući time beznačajnu smrtnu kaznu pojedinaca sastavljenih u određen kolektiv u jedan od najznačajnijih i najmasovnijih događaja na prostoru rimske države. Stoga, naumahije ne predstavljaju uobičajene igre u rimskom svijetu, već se spomenute priredbe zbog svoje skupoće priređuju u posebnim i izuzetnim okolnostima. Ne valja zaboraviti da prilikom odvijanja spomenutih igara svakako dolazi do izražaja careva darežljivost, koji se osobno zauzeo za priređivanje i financiranje spomenute manifestacije.

Prvu, u povijesnim izvorima, zabilježenu naumahiju priredio je Gaj Julije Cezar u 46. godini pr. Kr. povodom svojeg čuvenog četverostrukog trijumfa (Suet. Caes. 39; Dio, 43, 23; App. Bell. civ., 2, 102).⁵ Na nepoznatoj mikrolokaciji u sklopu prostranoga Marsovog polja i blizine rijeke Tiber dao je specijalno za tu prigodu iskopati prostor predviđen za odvijanje spomenutog spektakla.

Slika 2. Scena naumahije i prikaz broda sa freske iz Izidinoz hrama u Pompejima.

U dotičnom okršaju sudjelovale su bireme, trireme i kvadrireme, u sklopu kojih su odmjerile snage oko 2000 boraca i 4000 veslača.⁶ Pritom su sukobljene strane reproducirale povijesnu bitku između egipatske i tirske flote, čiji su pripadnici tom prigodom bili čak kostimografski dotjerani u izvornu nošnju dotičnih naroda.

Drugu po redu, u povijesnim izvorima, zabilježenu naumahiju priređuje pak Sekst Pompej, o čemu nam svjedoči čuveni rimski povjesničar Dion Kasije Kokejan u svom kapitalnom djelu *Historia Romana*. Naime, povodom pobjede nad svojim protivnicima u tjesnacu kod Mesine, Pompej u sklopu svojega trijumfa 40. g. pr. Kr. priređuje pomorsku bitku u kojoj su zarobljeni vojnici i mornari morali nastupati jedni protiv drugih u manjim drevnim i kožnim brodovima pod vodstvom poniženog Oktavijanovog admirala Kvinta Salvija Salvidijena Rufa (Quintus Salvius Salvidienus Rufus).⁷ Spomenuta naumahija odvijala se u morskom tjesnacu u neposrednoj blizini grada Regija (Rhegium), na prostoru današnjeg mjesta Reggio Calabria (Dio, 48, 19, 1).

Car August je 2. g. pr. Kr. priredio pomorski spektakl povodom inauguracije hrama Marsa Ultora u Rimu (CIL 3:2, 796; Vell., 2, 100; Suet., Aug., 43; Tac., Ann., 12, 56; Dio, 66, 25; Ovid., *Ars amatoria*, 1, 171-172; Euseb. ad a. Abr. 2014). Prema podacima iz *Res gestae divi Augusti*, August je za tu prigodu dao izraditi umjetni bazen na desnoj strani rijeke Tiber. U dotičnom spektaklu sudjelovalo je preko 3000 boraca, ne uključujući u taj broj kopače umjetnog bazena predviđenog za odvijanje naumahija.⁸ Spomenuti sudionici borili su se u ukupno 30 brodova i drugih manjih plovila. Sukobljene strane predstavljali su Atenjani i Perzijanci, koji su reproducirali

⁵ SWAN P. M., 2004, 100.

⁶ THOMPSON ROWELL H., 1962, 162.

⁷ FABIA P., 1908, 11; BERNERT E., 1935, 1971.

⁸ GARDNER MOORE F., 1936, 153; SWAIN H. – EVERSON DAVIES M., 2010, 355.

rali povijesnu bitku kod Salamine iz 480. godine pr. Kr.⁹ Povijesni izvori nam također, u pogledu veličine samog poprišta spomenutog spektakla, pružaju jasne podatke. Dimenzije prostora predviđenog za odvijanje naumahije zauzimale su površinu od ukupno 1800 x 1200 rimskih stopa, što bi preračunato u današnji metrički sustav odgovaralo mjeri od 533 x 355 m.¹⁰

Prema izvještaju Plinija Starijeg u sklopu središnjeg operativnog prostora predviđenog za odvijanje naumahije spominje se jedan otok, koji je mostom (pons naumachiarus) bio spojen s kopnom (Plin. Nat. hist., 16, 190; 200). Zasad je nerazjašnjena konkretna uloga dotičnog mosta, mada ga neki autori karakteriziraju kao prostor za potrebe povlaštenih gledatelja. Graditeljski aspekt ovdje obrađivane naumahije nadopunjuje vodovod aqua Alsietina, koji je posebno sagrađen, odnosno, modificiran za potrebe spomenute naumahije.¹¹ Na taj način je ogromna količina vode mogla opskrbljivati prostor umjetnog bazena, kako bi se u njemu mogle održavati spomenute pomorske priredbe i okršaji. Ostaci spomenutog vodovoda pronađeni su na obroncima Janikula, u neposrednoj blizini samostana San Cosimato.¹² Prema vijestima Seksta Julija Frontina (Frontinus, De aquis, 11, 1-2) višak vode koristio se za navodnjavanje susjednih vrtova na prostoru Trastevere (trans Tiberim).

Danas postoji nekoliko teorija o eventualnoj mikrolokaciji i ubikaciji prostora unutar kojeg se odvijala Augustova naumahija. Prema najnovijoj ubikaciji dotičan prostor se nalazio između rimskog cestovnog pravca via Aurelia na sjeveru i crkve San Francesco a Ripa na jugoistoku, u zaljevu rijeke Tiber. Republikanski vodovod otkriven na prostoru cestovnog pravca via Aurelia u blizini crkve San Crisogono također je mogao poslužiti za naplavlivanje prostora predviđenog za odvijanje naumahija. Međutim, taj prostor se u graditeljskom smislu nije dugo zadržao netaknutim. Već za vladavine cara Augusta bio je djelomično pošumljen tzv. svetom šumom cezara (nemus Cæsarum), koja je kasnije preimenovana u šumu Gaja i Lucija (Suet., Aug., 43, 1; Dio, 66, 25, 3).¹³ Do kraja 1. stoljeća na ovom prostranstvu sagrađene su razne arhitektonske jedinice.

Stanoviti broj od 30 brodova imao je skućene i ograničene mogućnosti manevriranja s obzirom na veličinu umjetnog bazena i dimenzije trirema (oko 35 x 4,90 m). Uzimajući u obzir da je posada rimske trireme brojala oko 170 veslača i 50 - 60 vojnika, jednostavan nam matematički izračun omogućuje uvid u terensku i kadrov-

Slika 3. Rekonstrukcija Cezarove naumahije u Rimu.

Slika 4. Rekonstrukcija borbe iz Cezarove naumahije u Rimu (detalji).

Slika 5. Rekonstrukcija vodovoda i naplavlivanja Augustove naumahije.

sku situaciju. Da bi se postigao ukupan broj od 3000 ljudi, dotična flota bi trebala imati više boraca nego ostalih članova posade. U danom bi slučaju spomenuti spektakl bio znatno manje usmjeren na kretanje i manevriranje plovila u umjetnom bazenu, već bi se daljnji tijek ovako prikazanog okršaja trebao bazirati na borbi prsa o prsa (kasnije se to u francuskom naziva abordage).

U želji da rimskom svijetu ponudi spektakularnu priredbu u vidu naumahije, car Kaligula je 38. godine na prostoru Saeptae Iuliae također započeo iskapati područje, gdje su se trebale odvijati dotične pomorske bitke. Međutim, dotičan projekt iz dosad nepoznatih

⁹FORTUIN R. W., 1996, 82; ZANKER P., 1990, 148.

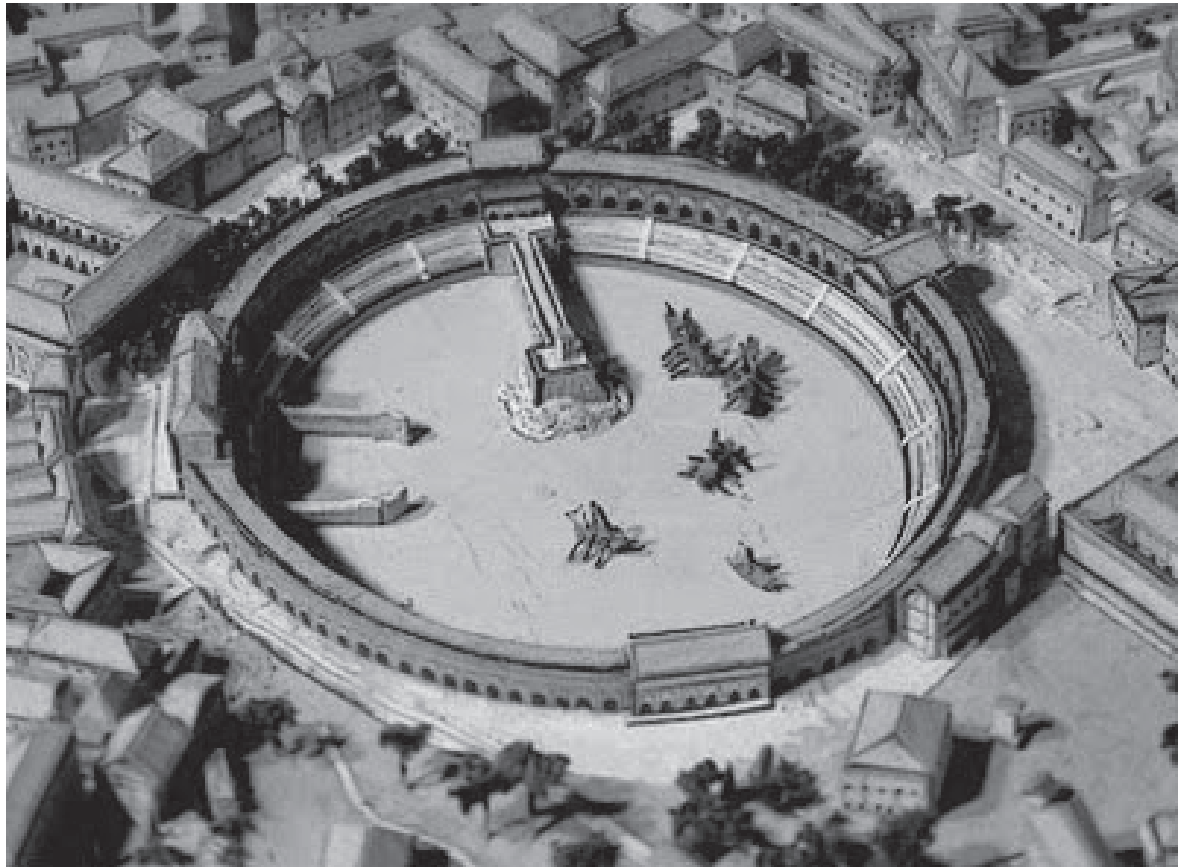
¹⁰BURN R., 1871, IXV; LUSCHIN E. M., 2010, 179.

¹¹GRIMAL P., 1968, 295; STAMBAUGH J. E., 1988, 130; EVANS H. B., 1997, 18-19.

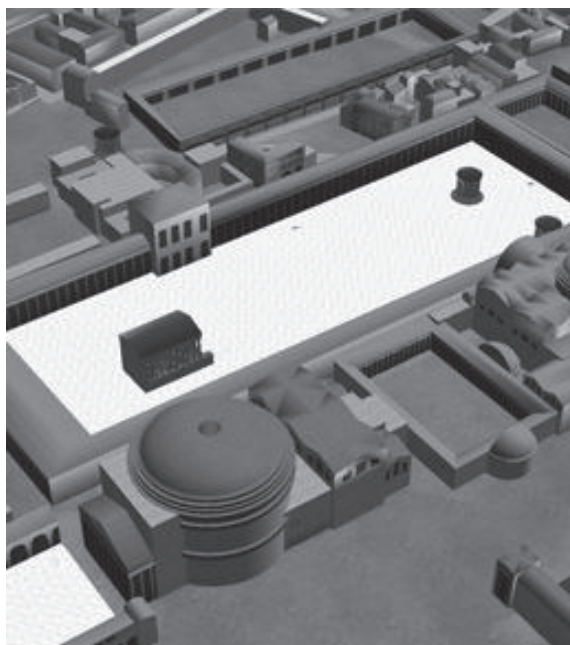
¹²TAYLOR R., 1997, 471, 475.

¹³DYSON S. L., 2010, 147. Također uspoređi natpis CIL VI 31566 = ILS 5796.

Slika 6. Rekonstrukcija Augustove naumahije i pogled na pons naumachiarus.

Slika 7. 3D rekonstrukcija Saeptae Iuliae u Rimu.

¹⁴ Iz povijesnih izvora saznajemo da se Saepta Iulia koristila za priređivanje raznih sportskih manifestacija, počevši od gladijatorskih borbi do gimnastičarskih uvježbavanja. Vidi: COLEMAN K. M., 2003, 67-68.

¹⁵ AUGUET R., 1994, 69; JACOBELLI L., 2003, 33.

¹⁶ HOPKINS K., 1985, 10.

¹⁷ NOAH M. M., 1819, 205; JUNKELMANN M., 2010, 39.

¹⁸ KÖHNE E. – EWIGLEBEN C. – JACKSON R., 2000, 74.

¹⁹ NOVAK G., 2004, 63; PARETI L., 1967, 203; DOMIĆ-KUNIĆ A., 1996, 41-46.

razloga nikad nije dovršen, tako da u spomenutom bazenu nije zaplovio niti jedan brod: πάν τὸ χωρίον ἔκεινο ἐξορύξας καὶ ὕδατος πληρώσας ἵνα μίαν ναῦν ἔσαγάγη (Dio, 59, 10).¹⁴

Povodom proslave završetka radova na projektu drenažnog kanala, odnosno sustava za navodnjavanje na prostoru jezera Fucino u srednjoj Italiji, priredio je 52. g. car Klaudije jednu od najvećih naumahija koja je

ikad zabilježena u povijesnim izvorima starog vijeka.¹⁵ Naime, sudeći prema podacima iz povijesnih izvora, tom prigodom je sudjelovalo oko 19.000 sudionika (Tac., Ann., 12, 56), što je nekoliko puta više sudionika nego što je to bio slučaj s naumahijama koje su priredili Cezar i August.¹⁶ Sudionici spomenutog spektakla su zatvorenici osuđeni na smrt, koji su u povijesnim izvorima (Suet., Claud., 21, 6; Dio, 60, 33, 4) ostali zapamćeni po jednom čuvenom pozdravu upućenom caru Klaudiju prije početka same naumahije: Ave Caesar, morituri te salutant.¹⁷ Međutim, nastanak spomenutog pozdrava često se u znanstvenoj literaturi krivo vezuje uz gladijatore i prostor borilišta rimskih amfiteatara.¹⁸

Dvije flote sastavljene u svakoj po 50 plovila odgovarale su vojnim postrojbama smještenim u dvjema bazama rimske ratne mornarice, u Raveni i Mizenu (Dio, 61, 33, 3).¹⁹ Jezero Fucino bilo je dovoljno veliko za priređivanje jednog takvog spektakla, stoga je samo dio jezera korišten za potrebe naumahije. Spomenuti segment bio je naokolo okružen pontonima, kojeg su čvale dobro naoružane i pripremljene vojne postrojbe. Iz spomenutih vijesti zaključujemo kako je na spomenutom jezeru bilo dovoljno prostora potrebnog za manevriranje brodova. U dotičnoj naumahiji istinski je reproducirana pomorska bitka u prirodnom okruženju,

čije su sukobljene strane predstavljali Sicilijanci i Rodani.²⁰

U vrijeme cara Nerona naumahije se također naplavlivanjem arene počinju održavati unutar građevina rimskih amfiteatara. Na temelju podataka iz povijesnih izvora zaključujemo kako se jedna takva spektakularna priredba održala 57. godine u drvenom amfiteatru na Marsovom polju (Tac., Ann., 13, 31). Prostor amfiteatra bio je scenografski dotjeran pojedinim dekorativnim elementima, poput plavog neba posutog zvijezdama (Plin. Nat. hist., 19, 24). Također je za potrebe ukupnog događaja i atmosfere vodom napunjena arena bila opskrbljena ribama i drugim morskim stvorenjima (Suet., Ner., 12, 1). U dotičnoj naumahiji sukobljene strane predstavljali su Atenjani i Perzijanci, nakon čega je arena ubrzo bila ispražnjena, da bi se mogli održavati drugi sadržaji na prostoru borilišta (Dio, 61, 9, 5).²¹ Drugu takvu naumahiju unutar amfiteatra također priređuje car Neron u 64. po. Kr. Naime, u dotičnom amfiteatru prvo je organiziran lov na divlje i razjarene zvijeri (venatio), nakon čega slijedi odvijanje naumahije i gladijatorskih borbi. Na kraju programa priređuje se velika gozba (Dio, 62, 15, 1). Moguće je da se pritom u oba slučaja radilo o jedno te istoj građevini drvenog amfiteatra, kojoj se gubi svaki trag nakon čuvenog požara u Rimu, koji se upravo dogodio 64. godine.²²

Povodom stote godišnjice uspostave Rimskog Carstva započinje gradnja najvećeg, najmonumentalnijeg i najreprezentativnijeg amfiteatra na svijetu, čuvenog Koloseja (Colosseum). Gradnja je započeta 72. godine za vrijeme vladavine cara Vespazijana, a potpuno je završena 10-ak g. kasnije, za vrijeme vladavine cara Domicijana. Upravo povodom inauguracije spomenutog flavijevskog amfiteatra (Amphitheatrum Flavium) u 80. g. po. Kr., car Tit priređuje dvije naumahije.²³

Prvu naumahiju car Tit priređuje u umjetno iskopanom bazenu, u kojem je već prethodno car August priredio naumahiju. Zbog toga se spomenuta Titova naumahija u povijesnim izvorima naziva starom naumahijom, odnosno, *vetus naumachia*.²⁴ Naime, nakon održavanja spomenutog pomorskog okršaja, car Tit priređuje gladijatorske borbe i dovodi oko 5000 životinja (Suet., Tit., 7, 3). Prvog dana je spomenuti prostor bio prekriven daskama, kako bi se napravila drvena konstrukcija za potrebe odvijanja gladijatorskih borbi i lova na divlje i razjarene zvijeri (venatio). Drugog dana su se održavale konjske utrke, dok je konačno trećeg dana priređena pomorska borba u kojoj je sudjelovalo 3000 ljudi. Pritom se vodila borba između Sirakužana i Ate-

Slika 8. Rekonstrukcija Klaudijeve naumahije u jezeru Fucino (detalj).

Slika 9. Rekonstrukcija Klaudijeve naumahije u jezeru Fucino (detalj).

Slika 10. Shematski prikaz Neronove naumahije i njezinog naplavlivanja u drvenom amfiteatru.

njana ispred utvrđenog otoka, kojeg je valjalo osvojiti. Cijeli događaj obogaćen je raznim povijesnim i scenografskim zanimljivostima. Tako se primjerice razne životinje pojavljuju u vodi, a održavaju se i pojedine utrke kolima kroz spomenuti vodeni medij.

Car Tit također unutar čuvenog Koloseja priređuju pomorsku borbu, odnosno, naumahiju. Nakon naplavlivanja arene dovodi konje i bikove, koji su se morali u vodenom mediju ponašati kao i na kopnu.²⁵ U dotičnoj naumahiji također je predstavljena bitka između sukobljenih Korkirana i Korinčana kao reminiscencija na peloponeski rat iz 434. pr. Kr. (Thuc., Hist., 1, 1, 29). Unatoč pojedinim vijestima iz povijesnih izvora još uvijek je nerazjašnjena okolnost, na koji se način i odakle naplavljivala arena čuvenog Koloseja. S obzirom na veličinu arene Koloseja (86 x 54 m), u znanstvenoj

²⁰ PITASSI M., 2011, 234.

²¹ CHAMPLIN E., 2003, 69; WIEDEMANN T., 1995, 90.

²² SCHEITHAUER A., 2000, 112; EDMONDSON J. C., 1996, 78.

²³ ABBONDANZA L., 2008, 13, 20; DEVOTI L., 1997, 29-37; WELCH K., 2007, 131.

²⁴ SEAR F., 1983, 141.

²⁵ WIEDEMANN T., 1995, 90.

Slika 11. Rimski zlatnik s prikazom flavijevskog amfiteatra u Rimu.

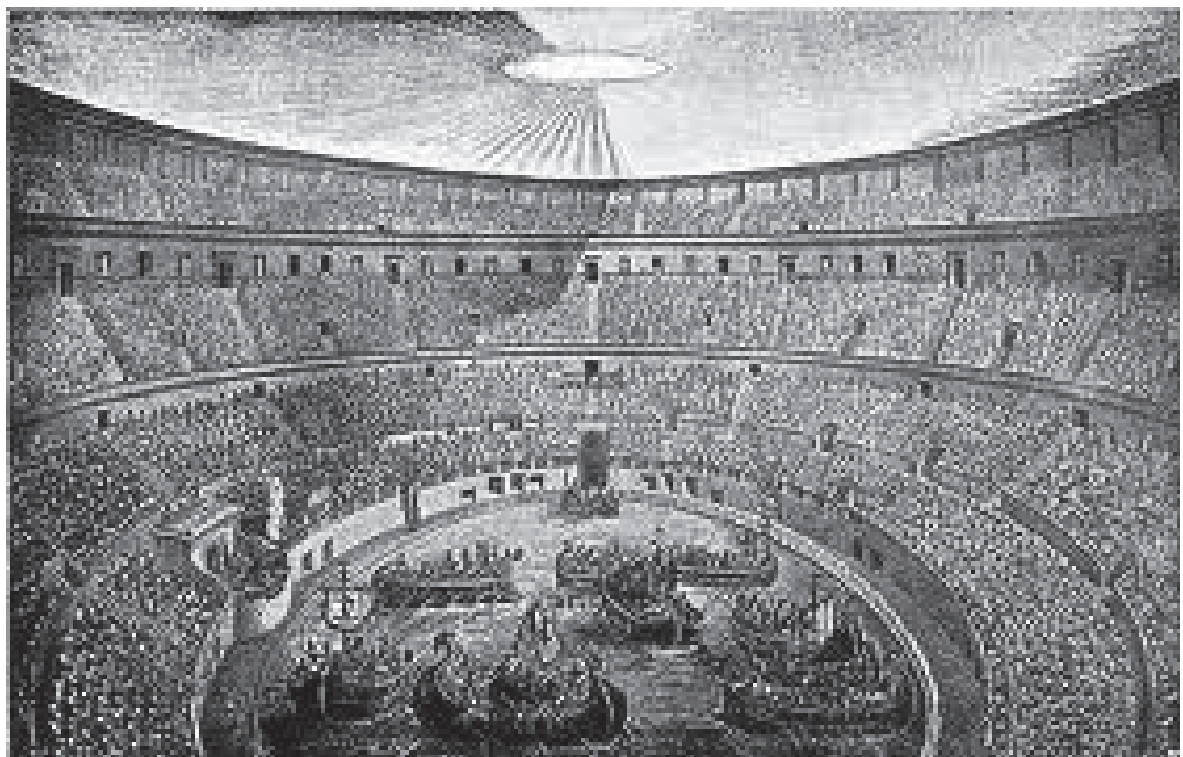
literaturi se navode stanovite procjene oko potrebnog vremena za njezino naplavlivanje. Uz pretpostavku da je minimalna razina vode od 1.5 metara dovoljna za odvijanje naumahija u areni Koloseja, onda je za naplavlivanje arene potrebno ukupno 5471 m³ vode. Jedna je mogućnost naplavlivanja arene uz pomoć ogranka vodovoda aquae Claudiae u vremenskom rasponu od 34 do 83 minute.²⁶ Prema drugoj studiji bi reducirana protočnost spomenutog vodovoda uvjetovala sporije naplavlivanje arene, što bi okvirno iznosilo oko 3,5 sata.²⁷

Također je car Domicijan dao oko 85. g. prirediti jednu naumahiju u Koloseju. Dimenzije arene Koloseja iznose svega samo 86 x 54 m, što je osjetno manje

od dimenzija bazena u kojem je primjerice car August priredio naumahiju. Dotična naumahija se veličinom naravno ne može mjeriti s onom prethodno priređivanom u umjetno iskopanim bazenima. S obzirom na tu činjenicu, čini nam se zanimljiv okršaj ratnih brodova u jednom takvom ambijentu zbog čega se pretpostavlja da su se pritom koristile reprodukcije brodova izgrađenih u prirodnoj veličini ili pak ponešto manjem mjerilu.²⁸ Također je poznata činjenica da su se u takvim prigodama znali koristiti pojedini scenografski rekviziti i pomagala, kao što je primjerice mehanizam za simulaciju brodoloma (Tac., Ann., 14, 6, 1; Dio, 61, 12, 2). Konačno, car Domicijan je dao preurediti supstrukcije Koloseja (hypogeum), zbog čega je priređivanje naumahija u njegovom sklopu trajno isključeno.²⁹

Za potrebe druge naumahije car Domicijan dao je 89. g. iskopati novi bazen na desnoj strani rijeke Tiber (Suet., Dom., 4, 6-7). Spomenuta manifestacija bila je izvrsno organizirana, međutim, jedino vremenske prilike nisu išle u prilog optimalnom odvijanju spektakla. Naime, upravo u vrijeme odvijanja naumahija, nad Rimom se stvaraju crni oblaci iz kojih padaju obilne padaline. Car Domicijan nije dopustio gledateljima da napuste dotičnu manifestaciju, stoga su se brojni gledatelji razboljeli (i od posljedica toga umrli), dok je sam car prilikom odvijanja igara bio zaklonjen i opskrbljen kabanicom.³⁰ Također valja napomenuti kako se uz pomoć kamena ove naumahije dao obnoviti Circus

Slika 12. Rekonstrukcija naumahije u flavijevskom amfiteatru u Rimu.

²⁶ Spomenuti vodovod u tom slučaju ne bi smio podmirivati potrebe drugih sadržaja u gradu, već isključivo naplavlivanje arene, uz konstantnu protočnost od 2.12 m³ vode po sekundi. Dotična studija se temelji pak na manjim dimenzijama arene, za čije je naplavlivanje potrebno ukupno 4241 m³ vode. Uspoređi: CRAPPER M., 2007, 184-191.

²⁷ Spomenuti izračun se temelji na pretpostavci, da se voda iz vodovoda distribuira i u druge dijelove grada, ne samo u Kolosej.

²⁸ KÖHNE E. – EWIGLEBEN C. – JACKSON R., 2000, 34-35.

²⁹ JUNKELMANN M., 2010, 43.

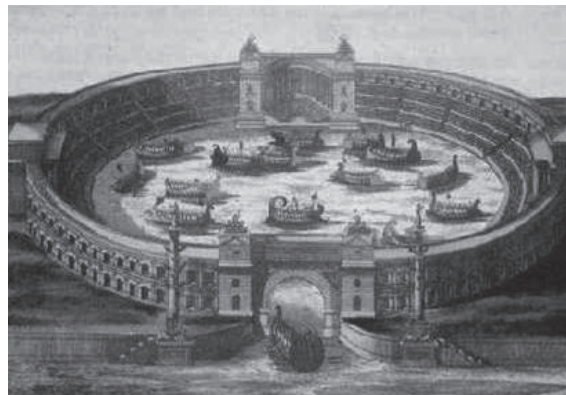
Maximus, koji je dobrim dijelom bio oštećen od posljedice požara.

Fasti grada Ostije nam kao izvor ograničene pouzdanosti govore da je car Trajan 109. g. na prostoru grada Rima dao prirediti naumahiju, koja je u stručnoj i znanstvenoj literaturi također poznata pod nazivom *naumachia Vaticana*.³¹ Strukture spomenute naumahije pronađene su sredinom 18. st. prilikom iskopavanja u neposrednoj blizini Anđeoske tvrđave (Castel Sant'Angelo). Naknadna istraživanja su otkrila kompletne konture spomenute naumahije, poput tribina gledališta i drugih građevinskih elemenata. S obzirom na karakteristični stil gradnje (*brick-facing*) pretpostavlja se da je spomenuta struktura bila korištena u vrijeme cara Trajana.³²

U vrijeme kasne antike također imamo zabilježen spomen čuvenih naumahija. Prema podacima iz povijesnih izvora su za vrijeme vladavine cara Elagabala priređivane *navales circenses*, prilikom kojih su kanali za naplavlivanje bili napunjeni vinom (HA, Heliog. 23,1).³³ Filip Arapin povodom tisućljetne proslave grada Rima upriličio je igre svake vrste. Također je tom prigodom za potrebe priređivanja naumahije dao iskopati bazen, prilikom čega je na dotičnom dijelu grada prouzročena poprilična nestašica vode.³⁴ U drugoj polovici 3. stoljeća imamo zabilježen podatak da je jednu naumahiju dao prirediti rimski car Aurelijan. To bi ujedno bila posljednja naumahija koja je zabilježena u povijesnim izvorima (HA, Div. Aurel., 34, 6.).³⁵ Također u srednjem vijeku

Slika 13. Rekonstrukcija naumahije cara Domicijana.

Slika 14. Rekonstrukcija naumahije cara Domicijana.

postoji spomen naumahija u vidu toponomastičke građe (*almachia, regio naumachiae, dalmachia*), na temelju kojih se također uzimaju u obzir stanovite lokacije pri ubikaciji dotičnih bazena.³⁶ Postoje naznake da su na pojedinom numizmatičkom materijalu zabilježene

Slika 15. Rekonstrukcija naumahije i pogled na vodom naplavlvenu arenu.

³⁰ WIEDEMANN T., 1995, 90; ZIEMER T., 2009, 20.

³¹ BENNETT J., 1997, 105, 150; CARCOPINO J., 1939, 271-273, 280-281.

³² TAYLOR R., 1997, 480.

³³ GUATTANI G. A., 1805, 37; JACOBELLI L., 2003, 33.

³⁴ EVANS H. B., 1997, 113, bilj.10; DYSON S. L., 2010, 337; MLAKAR Š., 1957, 15.

³⁵ HIRT A., 1827, 173.

Slika 16. Kartografsko-toponomastički prikaz naumahije u Rimu.

Slika 17. Distribucija indiciranih i istraženih amfiteatara na prostoru današnje Hrvatske.

³⁶ BERLAN-BAJARD A., 2006, 187; GREGOROVITUS F. - HAMILTON A., 2010, 580, bilj. 1.

³⁷ O numizmatičkom materijalu iz Gadare sa grčkim natpisom NAYMA[XIA] vidi pod: NUN M., 1999, 15, 23; HÜBNER U., 1992, 123, 124, bilj. 68; BIJOVSKY G., 2009, 11.

³⁸ BRUN C., 2009, 129-130.

³⁹ TAYLOR R., 1997, 472.

⁴⁰ HUMPHREY J., 1986, 361-362.

⁴¹ FORTIS A., 2004, 195; RUŽIĆ M., 1963, 220-221; HOIĆ L., 1896, 105 / 255; BULIĆ F., 1900, 326. Također usporedi: BULIĆ F., 1986, 75. O razgranatoj mreži rimskih amfiteatara na prostoru Hrvatske, odnosno, Histrije i rimskih provincija Dalmacije i Panonije također pogledati pod: BUOVAC M., 2007, 304; ISTI, 2010, 1-158; ISTI, 2011, 52-69; ISTI, 2011a, 457, bilj. 3.

⁴² Na ovom bih mjestu preporučio doktorsku disertaciju Irene Radić Rossi pod naslovom: Problematika prapovijesnih i antičkih arheoloških nalazišta u hrvatskom podmorju, Sveučilište u Zadru, Zadar 2011.

⁴³ Spomenuti prostori morali su se u najkraćem roku ispražnjavati radi potrebe bogatih programa, koji su uslijedili, poput gladijatorskih borbi i slično.

⁴⁴ KÖHNE E. - EWIGLEBEN C. - JACKSON R., 2000, 34-35.

⁴⁵ JACOBELLI L., 2003, 32; WRIGHT F. A., 1937, 230-231.

⁴⁶ DENIGER V., 1997, 33.

⁴⁷ Usporedi: DURANT W., 1944, 470.

podatke valja uzeti s velikom oprežnošću. I za prostor istočnojadranske obale postoji stanovita atribucija o priređivanju naumahija u sklopu pojedinih amfiteatara (Pola, Salona i Aequum).⁴¹

Međutim, u sklopu amfiteatara u rimskim kolonijama Poli i Saloni nemamo zabilježene nikakve građevinske zahvate, tragove ili preinake, koji bi mogli upućivati na priređivanje naumahija. Uostalom, pored pojedinih jezera, rijeka i osobito razvedene istočnojadranske obale s brojnim otocima i hridima nema potrebe za velikim izdacima u pogledu preuređivanja i modificiranja spomenutih amfiteatara.⁴²

Naplavlivanje rimskih amfiteatara za potrebe odvijanja naumahija svakako zahtijeva sasvim određena hidrotehnoška rješenja prilikom izgradnje ili dogradnje spomenutih građevina. Osim konkretnih tehnika gradnje i upotrebe materijala svakako valja obratiti pozornost na sustave dovodnih i odvodnih kanala, uz pomoć kojih su se spomenuti prostori mogli u najkraćem roku naplavlivati i ispražnjavati.⁴³ Upravo postupak brzog naplavlivanja i ispražnjavanja velike količine vode predstavljao je u carskom razdoblju veliku atrakciju, o čemu nam svjedoče podaci iz povijesnih izvora (npr. naumahija cara Nerona - Dio, 61, 9, 5). Sačuvani podaci iz povijesnih izvora nažalost ne donose nam opise mehanizama naumahija priređivanih unutar rimskih amfiteatara, što je ujedno slučaj s Titovom naumahijom priređivanom unutar Koleseja u Rimu. Također nam i arheološka istraživanja na prostoru supstrukcija Koleseja ne mogu biti od koristi, budući da je amfiteatar u međuvremenu doživio brojne građevinske preinake.⁴⁴ Međutim, tek dva rimska amfiteatra na prostoru Verone i Meride ostavljaju nam određene arheološke tragove, odnosno graditeljska rješenja za potrebe odvijanja ovdje obrađivanih priredbi i manifestacija.⁴⁵

Središnji dio arene rimskog amfiteatra u Veroni, koji se nalazio na većoj dubini u odnosu na okolne prostorije amfiteatra, predstavlja bazen omanjih dimenzija (36.13 x 8.77 m).⁴⁶ Dotičan prostor bio je spojen dovodnim i odvodnim kanalima, dok je zapadni kanal bio spojen na vodovod za potrebe naplavlivanja bazena, istočni kanal se nalazio na većoj dubini radi odvodnje vode u obližnju rijeku Adige. U središnjem dijelu rimskog amfiteatra u Meridi (Emerita Augusta) nalazi se znatno plići bazen ukupne dubine od samo 1,5 m za razliku od prethodnog primjera.⁴⁷ S obzirom na navedene dimenzije dotičnog prostora, manje od visine čovjeka, ne možemo spomenuti prostor atribuirati kao podzemne prostorije. Ovaj bazen je opremljen pristupnim stepeništem i obložen je

scene odvijanja naumahija (Scheffer, de Militia Navali, III.2, 189, 191).³⁷

U brojnim pokrajinama prostranoga Rimskog Carstva osjetan je utjecaj rimskih naumahija, koje su doduše svedene na prilično bezopasne pomorske i lokalne igre. Tako je primjerice natjecanje poznato pod terminom "naumaciva" bilo dijelom panatenejskih igara, koje se od vremena Flavijevaca odigravaju između atenske mladeži, odnosno, efeba. Spomenuto natjecanje zamjenjuje dotadašnje regate, koje su se ranije odigravale u tim igrama. Vrijedan podatak također pruža Auzonije, prema kojemu se naumahija odvijala na rijeci Mosel između lokalne mladeži (Mosella, 200-229). U brojnim kasnijim znanstvenim tekstovima, osobito u 19. st., nailazimo na naznake da su i brojni drugi rimskodobni gradovi također možda priređivali naumahije, u prvom redu unutar građevina amfiteatara (Ostia,³⁸ Vindobona,³⁹ Arelatae, Nemausus i dr.).⁴⁰ Međutim, spomenute

Slika 18. Pogled na unutrašnjost rimskog amfiteatra u Veroni.

Slika 19. Pogled na unutrašnjost rimskog amfiteatra u Meridi.

materijalom koji se inače koristio za izgradnju bazena i rimskih kupki. Kao i u prethodnom primjeru, spomenuti bazen je također bio spojen na sustav dovodnih i odvodnih kanala. Upravo je zapadni kanal bio spojen na vodovod San Lazaro radi naplavlivanja bazena.⁴⁸ Međutim, same dimenzije ovdje obrađivanih bazena isključuju bilo kakvu mogućnost ozbiljnijeg manevriranja i izvođenja pomorskih okršaja unutar rimskih amfiteatara. Stoga su se na ovom prostoru mogli odvijati samo najskromniji vodeni spektakli. Također u pogledu Koloseja to dovodi per analogiam do pomisli da je prije izgradnje kompleksa podzemnih konstrukcija (hypogeum) imao sličan bazen u sklopu kojeg je naumahija bila izvedena na plitkom sloju vode.

Upravo u doba kasne antike brojni teatri doživljavaju građevinske preinake, u sklopu kojih se orkestre pretvaraju u bazene za naplavlivanje vodom.⁴⁹ Ilustrativan primjer u tom pogledu predstavlja Dionizijev teatar na području Atene, kod kojeg su se postavljale mramorne

oplate oko čitavog prostora orkestre, odnosno, fugirao se međuprostor uzduž perimetralnog zida. Također je figuralna plastika u prednjem dijelu orkestre presvučena hidrauličnom žbukom, kao što pokazuju sačuvani ostaci. Zahvaljujući omanjem pristupnom stepeništu moglo se ući u prostor bazena. Slične građevinske preinake doživljavaju teatri u Ostiji, Sirakuzi, Korintu i brojnim drugim gradovima prostranog Rimskog Carstva.

S pravom se postavlja pitanje: kakve su se manifestacije održavale na prostoru preinačene i modificirane orkestre dotičnih teatarar?! Prema podatcima iz povijesnih izvora saznajemo kako su se u takvim bazenima održavale svojevrstne predstave životinja (krokodili, vodenkonji i dr.), kao i baleti u vodi (Symm. Ep., 9, 151).⁵⁰ Međutim, pritom ne valja isključiti mogućnost priređivanja možebitnih pomorskih okršaja, odnosno, naumahija.

⁴⁸ BOMGARDNER D. L., 2000, 70.

⁴⁹ WIEDEMANN T., 1995, 43-44.

⁵⁰ HÖNLE A. – HENZE A., 1981,

Slika 20. Pogled na unutrašnjost
Dionizijevog teatra u Ateni.

Povod za priređivanje i održavanje ovdje obrađivanih naumahija su redom sve relevantni događaji za rimsku socijalnu, religijsku, vojnu ili pak kulturnu povijest, poput spomenutih vojnih pobjeda, trijumfa, inauguracije hramova i drugih monumentalnih javnih građevina. To su događaji iznimnog karaktera, te u uskoj vezi s veličanjem carske ličnosti, njegovih pobjeda i graditeljskih ostvarenja. Naumahije su stoga manifestacije prigodnog karaktera, koje su iziskivale zahtjevne i skupocjene građevinske radove (iskapanje bazena, izgradnja brodova, naplavlivanje površine, građevinski zahvati na vodovodima i amfiteatrima...)⁵¹ Distribucija

svih dosad povijesno osvjedočenih naumahija uglavnom se svodi na prostor italskog poluotoka, odnosno, grada Rima, premda ne valja isključiti mogućnost njihovog pojavljivanja u ponekim rimskim provincijama. Scenografski dotjerane naumahije priređivale su se u autentičnom odijelu, naoružanju i opremi, oponašajući tako čuvene bitke iz antičke povijesti, npr. Atenjani protiv Perzijanaca, Sicilijanci protiv Rođana ili pak Egipćani protiv Tirana. Pojavu, razvoj i kraj ovdje obrađivanih naumahija valja atribuirati u vremenski raspon od 1. st. pr. Kr. pa sve do vremena kasne antike.

73; KÖHNE E. – EWIGLEBEN C. – JACKSON R., 2000, 34; FUTRELL A., 2006, 218.

⁵¹ BAKER, A., 2002, 94.

LITERATURA

- ABBONDANZA L., 2008, Kolosseum, Milano 2008.
- AUGUET R., 1994, Cruelty and Civilization: The Roman Games, London 1994.
- BAKER A., 2002, The Gladiator: The Secret History Of Rome's Warrior Slaves, Cambridge 2002.
- BENNETT J., 1997, Trajan: Optimus Princeps, London 1997.
- BERLAN-BAJARD, A., 2006, Les spectacles aquatiques romains, Rome 2006.
- BERNERT E., 1935, 1971, N aumachie, u: Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, ur. A. F. Pauly – G. Wissowa, Stuttgart 1935, 1970 – 1974.
- BIJOVKSKY G., 2009, The Levant, u: A survey of numismatic research, 2002-2007, International Association of Professional Numismatists, International Numismatic Commission, ur. M. Amandry, D. Bateson, Glasgow 2009, 1 - 51.
- BOMGARDNER, D. L., 2000, The Story of the Roman Amphitheatre, London - New York 2000.
- BRUUN C., 2009, Civic Rituals in Imperial Ostia, u: Ritual Dynamics and Religious Change in the Roman Empire. Proceedings of the Eighth Workshop of the International Network Impact of Empire, ur. O. Hekster, S. Schmidt-Hofner, C. Witschel, Leiden – Boston 2009, 123 - 141.
- BULIĆ F., 1900, Po ruševinama staroga Solina, u: Spomen-cvijeće iz hrvatskih i slovenskih dubrava, Zagreb 1900, 321 – 383.
- BULIĆ F., 1986, Po ruševinama stare Salone, Split 1986.
- BUOVAC M., 2007, Amphitheatres in the Republic of Croatia, u: Abstracts Book, 13th Annual Meeting of the European Association of Archaeologists, ur. A. Uglešić, D. Maršić, T. Fabijanić, Zadar 2007, 304.
- BUOVAC M., 2010, Amfiteatri na tlu Histrije i Dalmacije, diplomski rad, Zadar 2010, 1-158.
- BUOVAC M., 2011, O sudbini kamena s rimskih amfiteatara na prostoru istočnojadranske obale, Klesarstvo i graditeljstvo, sv. XXII br. 1-2, Pučišća 2011, 52 - 69.
- BUOVAC M., 2011a, Antroponimi, hagonimi i teonimi u djelu Alberta Fortisa Put po Dalmaciji, u: Zagora između stočarsko-ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije, Međunarodni znanstveni skup – Zbornik radova, ur. M. Matas – J. Faričić, Zadar – Split, 2011, 455 - 464.
- BURN R., 1871, Rome and the Campagna: an historical and topographical description of the site, buildings, and neighbourhood of ancient Rome, Cambridge – London 1871.
- CARCOPINO J., 1939, La vie quotidienne a Rome a l'apogée de l'empire, Paris 1939.
- CHAMPLIN E., 2003, Nero, Cambridge – Massachusetts - London 2003.
- COLEMAN K. M., 2003, Euergetism in its place: where was the amphitheatre in Augustan Rome ?, u: Bread and Circuses: Euergetism and Municipal Patronage in Roman Italy, ur. K. Lomas -T. Cornell, London 2003, 61 – 88.
- CRAPPER M., 2007, How Roman engineers could have flooded the Colosseum, Proceedings of ICE, br. 160 / 4CE, London 2007, 184-191.
- DENIGER V., 1997, Amphitheatres of Roman Britain: A Study of their Classes, Architecture and Uses, Ontario 1997.
- DEVOTI L., 1997, Teatri e anfiteatri di Roma antica: Alla scoperta dei monumenti più suggestivi dell'antichità, Roma 1997.
- DOMIĆ KUNIĆ A., 1995, Classis praetoria Misernatium. S posebnim obzirom na mornare iz Dalmacije i Panonije, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, br. 28 - 29, Zagreb 1995, 39 - 72.
- DURANT W., 1944, Caesar and Christ, New York 1944.
- DYSON S. L., 2010, Rome: A Living Portrait of an Ancient City, Baltimore 2010.
- EDMONDSON J. C., 1996, Dynamic Arenas: Gladiatorial Presentations in the City of Rome and the Construction of Roman Society in the Early Empire, u: Roman Theater and Society: E. Togo Salmon Papers I, ur. W. J. Slater, Michigan 1996, 69-112.
- EVANS H. B., 1997, Water Distribution in Ancient Rome: The Evidence of Frontinus, Michigan 1997.
- FABIA P., 1908, Naumachia, u: Dictionnaire des antiquités grecques et romaines d'après les textes et les monuments contenant l'explication des termes qui se rapportent aux mœurs, aux institutions, à la religion, aux arts, aux sciences, au costume, au mobilier, à la guerre, à la marine, aux métiers, au monnaies, poids et mesures, etc., etc., et en général à la vie publique et privée des anciens, Paris 1908, 10 – 12.

- FORTIS A., 2004, Put po Dalmaciji, Split 2004.
- FORTUIN R. W., 1996, Der Sport im Augusteischen Rom, Philologische und sporthistorische Untersuchungen - Mit einer Sammlung, Übersetzung und Kommentierung der antiken Zeugnisse zum Sport in Rom, Stuttgart 1996.
- FUTRELL A., 2006, The Roman Games: Historical Sources in Translation, Oxford 2006.
- GARDNER MOORE F., 1936, The Roman's World, New York 1936.
- GREGOROVIVUS F. - HAMILTON A., 2010, History of the City of Rome in the Middle Ages, Cambridge 2010.
- GRIMAL P., 1968, Rimska civilizacija, Beograd 1968.
- GUATTANI G. A., 1805, Roma descritta ed illustrata, Tomo I, Roma 1805.
- HIRT A., 1827, Die Geschichte der Baukunst bei den Alten: Die Lehre der Gebäude bei den Griechen und Römern, Dritter Band, Berlin 1827.
- HOIĆ I., 1896, Prvo naučno putovanje sa "Margitom", jahtom nautičke škole u Bakru, Glasnik hrvatskog naravoslovnoga društva, god. IX - br. 1-6, Zagreb 1896, 1/152 - 260/110.
- HÖNLE A. - HENZE A., 1981, Römische Amphitheater und Stadien: Gladiatorenkämpfe und Circusspiele, Luzern - Herrsching 1981.
- HOPKINS K., 1985, Death and Renewal, Cambridge 1985.
- HÜBNER U., 1992, Spiele und Spielzeug Im Antiken Palästina, Freiburg - Göttingen 1992.
- HUMPHREY J. H., 1986, Roman Circuses: Arenas for Chariot Racing, Berkeley - Los Angeles 1986.
- JACOBELLI L., 2003, Gladiators at Pompeii, Los Angeles 2003.
- JUNKELMANN M., 2010, Gladiatoren, Band 82, Nürnberg 2010.
- KÖHNE E. - EWIGLEBEN C. - JACKSON R., 2000, Gladiators and Caesars: The Power of Spectacle in Ancient Rome, Berkeley - Los Angeles 2000.
- LUSCHIN E. M., 2010, Römische Gartenanlagen: Studien zu Gartenkunst und Städtebau in der Römischen Antike, doktorska disertacija, Norderstedt 2010.
- MIHOVILIĆ, K., 2005, La situla di Nesazio con naumachia. La pirateria nell'Adriatico antico, *Heſperia*, 19, Roma 2005, 93 - 107.
- MLAKAR Š., 1957, Amfiteatar u Puli, Pula 1957.
- NOAH M. M., 1819, Travels in England, France, Spain, and the Barbary States in the years 1813-14 and 15, New York - London 1819.
- NOVAK G., 2004, Jadransko more u sukobima i borbama kroz stoljeća, I, Split 2004.
- NUN M., 1999, Ports of Galilee. Modern drought reveals harbors from Jesus' time, *Biblical Archaeology Review*, br. 25/4, Washington 1999, 14 - 26.
- PARETI L., 1967, Stari svijet: Od početka nove ere do 500. god., svezak II., knjiga III., Zagreb 1967.
- PITASSI M., 2011, The Navies of Rome, Woodbridge 2011.
- RADIĆ ROSSI, I., 2011, Problematika prapovijesnih i antičkih arheoloških nalazišta u hrvatskom podmorju, doktorska disertacija, Zadar 2011.
- RUŽIĆ M., 1963, Pregled istorije umjetnosti, I, Sarajevo 1963.
- SCHEITHAUER A., 2000, Kaiserliche Bautätigkeit in Rom: das Echo in der antiken Literatur, Stuttgart 2000.
- SEAR F., 1983, Roman Architecture, New York 1983.
- STAMBAUGH J. E., 1988, The Ancient Roman City, Baltimore 1988.
- SWAN P. M., 2004, The Augustan succession: an historical commentary on Cassius Dio's Roman history, Books 55-56 (9 BC- AD 14), Oxford 2004.
- SWAIN H. - EVERSON DAVIES M., 2010, Aspects of Roman History, 82 BC-AD 14: A Source-based Approach, Abingdon - New York 2010.
- TAYLOR R., 1997, Torrent or trickle? The Aqua Alsietina, the Naumachia Augusti, and the Transtiberim, *American Journal of Archaeology*, 101, Boston 1997, 465-492.
- TAYLOR R., 2000, Public Needs and Private Pleasures: Water Distribution, the Tiber River and the urban development of ancient Rome, Roma 2000.
- THOMPSON ROWELL H., 1962, Rome in the Augustan Age, Norman 1962.
- WELCH K., 2007, The Roman Amphitheatre: From Its Origins to the Colosseum, New York 2007.
- WIEDEMANN T., 1995, Emperors & gladiators, London - New York 1995.
- WRIGHT F. A., 1937, Marcus Agrippa: Organizer of Victory, London 1937.
- ZANKER P., 1990, The Power of Images in the Age of Augustus, Michigan 1990.
- ZIEMER T., 2009, Venatio und Naumachien, Oldenburg 2009.

ZUSAMMENFASSUNG

**DIE ENTSTEHUNG UND ENTWICKLUNG DER NAUMACHIEN AUF DEM
GEBIET DES RÖMISCHEN REICHES**

Marin BUOVAC

In dieser Arbeit klassifiziert der Autor kronologisch und topographisch das Phänomen der antiken Naumachie und richtet das Augenmerk dabei besonders auf deren Entstehung und Entwicklung durch die Jahrhunderte. Besondere wissenschaftliche Aufmerksamkeit genießen dabei die innerhalb von römischen Amphitheatern organisierten und aufgeführten Naumachien. Der Autor beschäftigt sich ebenfalls mit der Möglichkeit der Aufführung im weiteren Umfeld der ostadriatischen Küste. Durch interdisziplinäre Forschungen versucht er anhand kulturgeschichtlicher Quellen, in Bauten verewigter Inschriften, archäologischer Überreste, numismatischer Bauten und toponomastischer Überbleibsel, aber auch durch Rekonstruktionen, archivische, kartographische und andere Informationsquellen, ihre Entstehung und Entwicklung zu belegen. Grund für die Entstehung und Aufführung der hier bearbeiteten Naumachien sind alle samt relevante Ereignisse für die römische Sozial-, Religions-, Militär- und Kulturgeschichte, wie in etwa die erwähnten militärischen Siege, Triumphe und Einweihungen von Tempeln und anderen monumentalen öffentlichen Gebäuden. Alle hier aufgezählten Ereignisse sind außergewöhnlichen Charakters und eng mit der Verherrlichung der kaiserlichen Persönlichkeit, seinen Siegen und in die Tat umgesetzten Gebäudeplänen verbunden. Aufgrund dessen sind Naumachien Manifestierungen angemessenen Charakters, die anspruchsvolle und teure Bauarbeiten erforderten (Aushebungen von Becken, Schiffbau, Überflutung der Oberfläche, architektonische Eingriffe in den Wasserversorgungssystemen und Amphitheatern...). Die Distribution aller bis zum heutigen Zeitpunkt historisch bezeugter Naumachien führt hauptsächlich auf das Gebiet der italienischen Halbinsel zurück, beziehungsweise die Stadt Rom, auch wenn die Möglichkeit ihres Erscheinens in einigen römischen Provinzen nicht ausgeschlossen werden sollte. Szenographisch erstellte Naumachien wurden in authentischer Kleidung, Bewaffnung und Ausrüstung aufgeführt und berühmte Schlachten der antiken Geschichte, wie zum Beispiel Athener gegen Perser, Sizilianer gegen die Streitmächte der Insel Rhodos oder auch Ägypter gegen Phöniziern wurden so nachgestellt. Die Entstehung, die Entwicklung und das Ende der hier bearbeiteten Naumachien werden der Zeitspanne vom 1. Jahrhundert v. Chr. bis hin zur Spätantike zugeordnet.

Preveo: Marin Buovac

